

Initiatiefnotitie

behoud
architectuurgebonden
(wederopbouw) kunst

Gemeenteraad Rotterdam

Ger van Iersel, Glas appliqué 1977, bij Adriaanstichting Rotterdam

Inhoud

1. Inleiding	3
2. Opzet tot eventueel besluit	4
3. Naoorlogse architectuurgebonden kunst	5
4. Kwetsbaarheid van naoorlogse kunst	5
5. De Rotterdamse situatie.....	6
6. Behoud en herplaatsing	7
7. Voorbeeld van recent behouden kunstwerken	7
8. Concrete suggesties voor behoud van Rotterdamse architectuurgebonden kunst	8
8.1 Inventarisatie en waardestelling van architectuurgebonden kunst in Rotterdam	8
8.2 Instellen van een aanspreekpunt voor naoorlogse kunst binnen de ambtelijke organisatie, inclusief goede voorlichting over deze kunst	9
8.3 Beleidsontwikkeling op behoud van waardevolle architectuurgebonden kunst bij de sloop van de betreffende gebouwen	10
8.4 Beschikbaar stellen van een budget ter ondersteuning van de financiering voor noodgevallen van het verdwijnen van naoorlogse kunstwerken	10
8.5 Zoveel mogelijk behoud van naoorlogse kunst (op locatie, dan wel in de omgeving of de wijk).....	10
9. Dankwoord.....	12
10. Ondertekening	13

1. Inleiding

De fracties van GroenLinks, Christen Democratisch Appèl, Partij voor de Dieren, D66, 50+, Socialistische Partij, ChristenUnie-SGP, Nida, Partij van de Arbeid, Denk en Volkspartij voor Vrijheid en Democratie pleiten voor het zoveel als mogelijk behouden van architectuurgebonden (wederopbouw)kunst in Rotterdam. Wij hebben daarom een initiatiefnotitie hiervoor uitgewerkt.

Voor na de oorlog maakte Rotterdam noodgedwongen een snelle ontwikkeling door. De wederopbouw van onze stad was de hoogste prioriteit. Een belangrijk kenmerk van deze wederopbouwperiode was de samenwerking tussen opdrachtgevers, architecten en beeldend kunstenaars. Kunstenaars kregen opdrachten van de overheid voor het maken van omvangrijke kunstwerken om de monotonie van de nieuwbouw te doorbreken en beeldende kunst naar de bevolking te brengen. In 1952 werd de 1,5%-regeling ingevoerd: 1,5% van de totale bouwsom van openbare gebouwen moest worden besteed aan kunst. Kunstenaars ontwierpen kunstwerken speciaal voor deze nieuwe gebouwen. Deze kunst wordt ook wel architectuurgebonden kunst genoemd. Het doel van de kunstenaars was dat iedereen met kunst in aanraking kwam. Veel mensen hebben deze kunstwerken dan ook op hun netvlies staan.

De laatste jaren loopt de naoorlogse gebouwgebonden kunst risico te verdwijnen. Doordat veel gebouwen uit de periode van de wederopbouw vanwege hun ouderdom gesloopt of vernieuwd worden, staat de kunst die aan deze gebouwen is verbonden onder druk.

Een recent voorbeeld hiervan is de kleurrijke Cobra-achtige mozaïek *Pauw met zonnestaart* van Johan van Reede (zie afbeelding). Dit kunstwerk bevindt zich in een gebouw van het Erasmus MC dat gesloopt gaat worden. De werkgroep Monumentale Kunst van de Erfgoedvereniging Heemschut zet zich momenteel in voor het behoud van de kunstwerken in dit pand. Deze werkgroep geeft aan dat zij verwachten dat er de komende jaren nog vele kunstwerken op deze manier bedreigd zullen worden.

GroenLinks, CDA, PvdD, D66, 50+, SP, CU-SGP, Nida, PvdA, Denk en VVD stellen dat gebouwen architectuurgebonden kunst zoveel mogelijk beschermd moet worden. De gemeente Rotterdam kan daar een belangrijke faciliterende rol in spelen.

Deze initiatiefnotitie is daar een aanzet toe.

Een groot deel van dit initiatiefvoorstel is overgenomen van het initiatiefvoorstel Behoud van Nijmeegse naoorlogse kunst (CDA en GroenLinks Nijmegen).

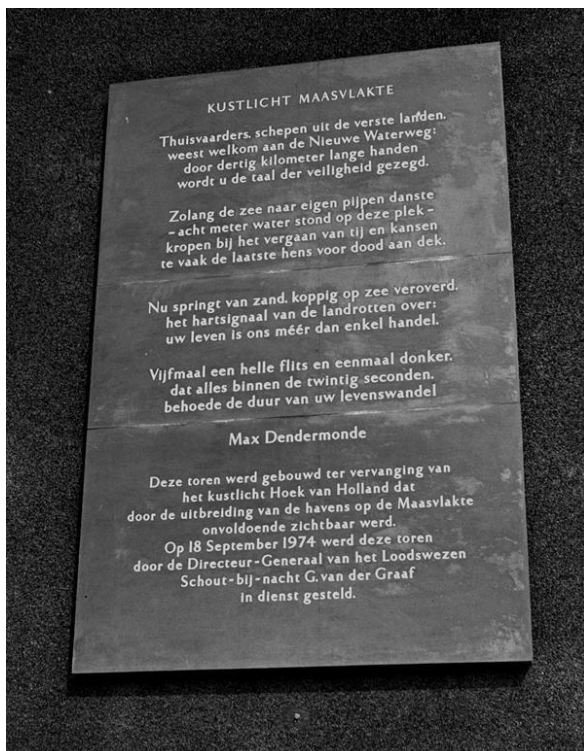
2. Opzet tot eventueel besluit

Wanneer wordt besloten van dit document een officieel initiatiefvoorstel te maken, kan onderstaand besluitvoorstel een eerste versie zijn:

Opzet tot eventueel raadsbesluit:

De Raad van de gemeente Rotterdam besluit het college de opdracht te geven om op basis van dit initiatiefvoorstel:

- 1a. Te starten met een inventarisatie van naoorlogse architectuur- en gebouwgebonden kunst (globaal 1940-1990) in Rotterdam; inclusief het vaststellen van de daarmee gepaard gaande waarde en de resultaten hiervan in de loop van 2019 aan de gemeenteraad voor te leggen.
- 1b. Bij de inventarisatie een schatting van het budget toe te voegen dat nodig is voor het verder uit te werken beleid, zodat de Raad hierover keuzes kan maken bij de behandeling van de begroting voor 2020
2. Een aanspreekpunt in te stellen voor naoorlogse kunst binnen de ambtelijke organisatie van de gemeente Rotterdam.
3. Beleid te ontwikkelen op behoud van waardevolle architectuur- en gebouwgebonden kunst bij de sloop van de betreffende gebouwen op basis van dit initiatiefvoorstel.
4. De gemeenteraad uiterlijk oktober 2019 een uitwerking van dit beleid ter besluitvorming voor te leggen, inclusief financiële onderbouwing en een eventueel dekkingvoorstel ter ondersteuning van de financiering voor noodgevallen van het verdwijnen van veelal naoorlogse kunstwerken.

Kustlicht Maasvlakte (Max Dendermonde, foto's Wordpress.com en NVV)

3. Naoorlogse architectuurgebonden kunst

In Nederlandse steden zoals Rotterdam werd de periode van de wederopbouw (1940-1965) gekenmerkt door een nieuw elan dat gepaard ging met een ware bouwexplosie. Men ging na de verwoestingen in de Tweede Wereldoorlog niet alleen de infrastructuur van steden herstellen, maar ging ook grootschalig bouwen. Een belangrijk kenmerk van de wederopbouwperiode was de samenwerking tussen opdrachtgevers, architecten en beeldend kunstenaars. Kunstenaars kregen opdrachten voor omvangrijke kunstwerken om de monotonie van de nieuwbouw te doorbreken en beeldende kunst bij de bevolking te brengen. De rijksoverheid voerde in 1952 de percentageregeling in waarbij 1,5% van de totale bouwsom van overheidsgebouwen werd gereserveerd voor het aanbrengen van kunst. Provincies, gemeenten en het bedrijfsleven volgden later met soortgelijke regelingen. Voorbeelden van monumentale kunst zijn verschillende soorten glasramen, mozaïeken, reliëfs, wandschilderingen, sgraffiti (een frescotechniek met ingekraste en ingekleurde lijntekeningen in verse mortel), tegeltableaus en beelden. Deze monumentale kunst werd niet alleen gekenmerkt door een heel eigen vormen- en beeldtaal, maar ook door de toepassing van nieuwe materialen zoals beton, emaille, aluminium, cortenstaal en bitumenverf. Deze lijn werd tot aan 1990 voortgezet.

4. Kwetsbaarheid van naoorlogse kunst

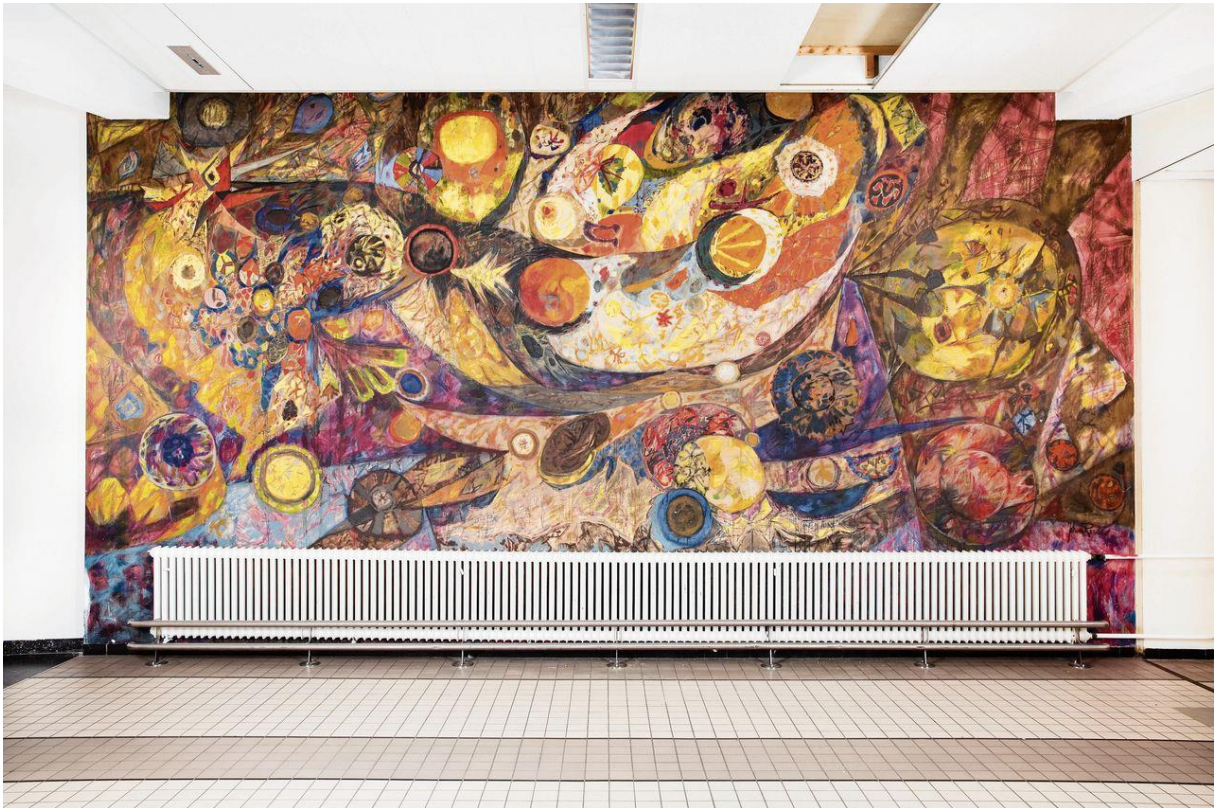
De laatste jaren loopt de naoorlogse architectuurgebonden kunst het risico te verdwijnen. Doordat vele gebouwen uit de periode van de wederopbouw vanwege hun ouderdom gesloopt of vernieuwd worden, wordt de kunst die aan deze gebouwen is verbonden ernstig bedreigd. Deze bedreiging gaat gepaard met het feit dat er soms nog weinig bewustzijn of waardering is voor de kunst uit deze periode. Alhoewel hier langzaam verandering in komt, blijft de focus vooral liggen bij de architectuur zelf, en veel minder bij de kunstwerken die zich in deze gebouwen bevinden. Bovendien bevinden zich veel van deze kunstwerken ook in gebouwen, die niet altijd openbaar toegankelijk zijn, waardoor ze minder opvallen en algemeen bekend zijn.

De komende jaren zullen ook in Rotterdam waarschijnlijk nog veel naoorlogse panden (instellings- en schoolgebouwen, banken, (al dan niet) openbare gebouwen en kerken) die vaak voorzien zijn van wandkunst, gesloopt worden ten behoeve van nieuwbouw. De ervaring leert dat het behoud van monumentale kunst bij de sloop van gebouwen technisch en financieel vaak heel goed mogelijk is, wanneer dit tijdig in de planvorming voor een bouwlocatie wordt opgenomen. Dan kan vervolgens ook herplaatsing van een kunstwerk met weinig moeite worden gerealiseerd. Op dit moment is dit echter nog geen automatisme: slechts nu en dan besluiten eigenaren zelfstandig over te gaan tot de redding van kunstwerken. Vaak blijft redding achterwege omdat men de kunstwerken niet herkent en/of niet op de hoogte is van het belang van de kunst.

5. De Rotterdamse situatie

Rotterdam maakte na de oorlog een snelle ontwikkeling door. En hoewel o.a. het Centrum voor Beeldende Kunst (CBK) werk heeft verricht om Rotterdamse kunstwerken te inventariseren is er nog behoefte om duidelijker en vollediger in kaart te brengen wat er aan kunst uit voornamelijk deze periode aanwezig is.

In het verleden zijn veel kunstwerken wel geregistreerd door bijvoorbeeld de publicatie van werken in kranten en tijdschriften bij de oplevering van een gebouw. Ook zijn in de gemeentelijke bouwarchieven berichten over de realisatie van kunstwerken te vinden.

Pauw met Zonnestaart (Johan van Reede, foto Janine Schrijver)

Bij de sloop van het voormalige Dijkzigt ziekenhuis dreigen een aantal kunstwerken verloren te gaan indien er geen partij is, die bereid is deze werken te herplaatsen. Het gaat hierbij om onder andere *Pauw met zonnestaart* van Johan van Reede, *Het leven der insecten* van Kees Franse. Het werk van Henri van Nes zal, in dit geval met toestemming van de nog in leven zijnde kunstenaar zelf, gesloopt gaan worden.

6. Behoud en herplaatsing

Om de kunstwerken te kunnen behouden, wanneer de gebouwen waarin ze zich bevinden dreigen te worden gesloopt, is het dikwijls noodzakelijk om de kunstwerken te verwijderen om ze vervolgens te herplaatsen. Dit is tegenwoordig goed mogelijk met moderne technieken, beperkte kosten en geringe beschadiging. Denk hierbij aan het uitzagen van wandkunst, zoals mozaïeken, wandschilderingen of sgraffiti, of aan het uitsnijden van glaskunst. Een van de nieuwere technieken (strappo) is onlangs in Dijkzicht toegepast met financiële steun van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Deze uit Italië afkomstige en vrij kostbare techniek maakt het mogelijk om fresco's met stuclaag in delen te verwijderen.

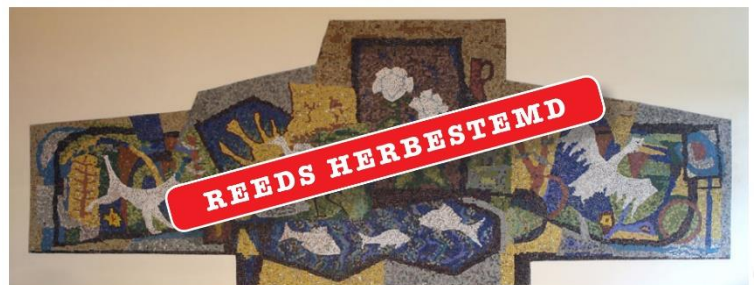
De kosten van de verwijdering zijn verder sterk afhankelijk van het kunstwerk, bijvoorbeeld van de grootte, de conditie, de vorm en het materiaal, maar wanneer deze kosten worden geïntegreerd bij de sloop-en nieuwbouwkosten, zijn deze zeker te overzien. Nadat het kunstwerk een herbestemming heeft mogen vinden, kan er gekeken worden naar restauratiemogelijkheden. Herbestemming op dezelfde locatie heeft vaak de voorkeur, aangezien de kunst uit deze periode een sterk lokaal karakter heeft. Wanneer dit niet kan, is herplaatsing ook vaak mogelijk in de omgeving, bijvoorbeeld in de wijk.

Voor werken waar niet meteen een plek voor herplaatsing is voorzien, zou een zogenaamd weesbeeldenpark of -gebouw (tijdelijk) soelaas kunnen bieden.

7. Voorbeeld van recent behouden kunstwerken

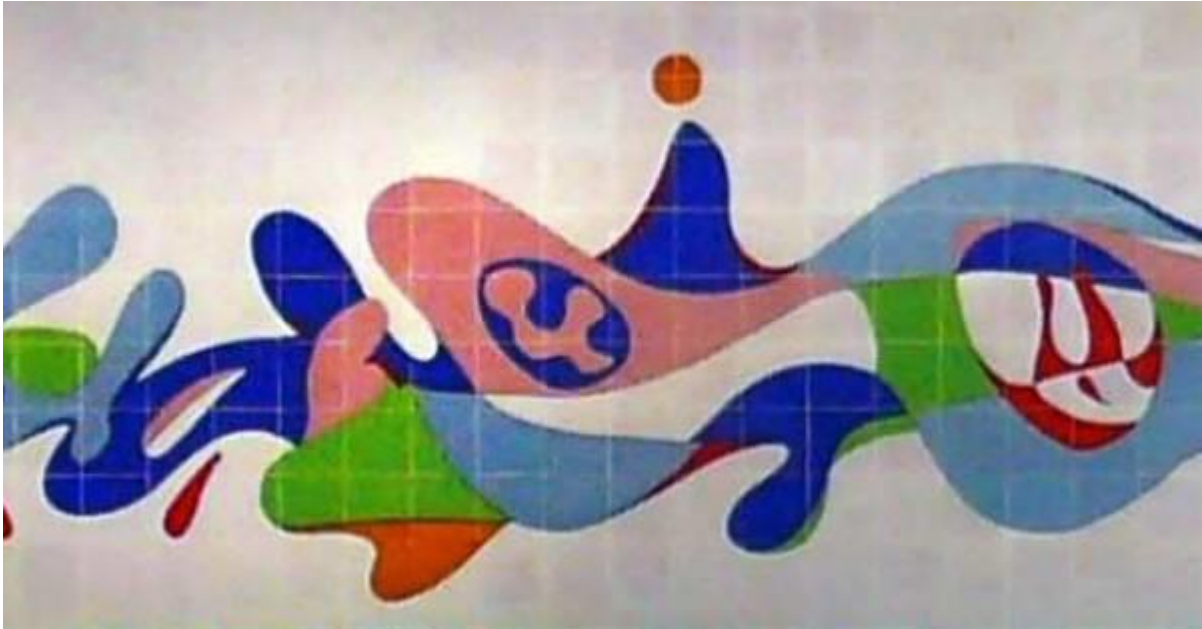
Vanaf juli 2018 wordt het restant van het Dijkzicht ziekenhuis ontmanteld en begin 2019 daadwerkelijk gesloopt. De Werkgroep Monumentale Kunst (WMK) heeft in samenwerking met het Centrum voor Beeldende Kunst Rotterdam (CBK) inmiddels een aantal kunstwerken kunnen herplaatsen, zoals het mozaïek *Vogels en Vissen* (1961) van Jan Bezemer, en de muurschildering *Kinderen in het bos* van Dolf Henkes.

Een enthousiaste projectontwikkelaar (Blauwhoed) heeft inmiddels voor deze kunstwerken een nieuwe bestemming gevonden en gerealiseerd in twee nog nieuw te bouwen complexen: *Vogels en Vissen* zal worden ingepast in het appartementencomplex Eden District op de Lloyd-pier, *Kinderen in het bos* krijgt een mooie plek in de woontoren Stack op de Müllerpier.

Verder heeft de Erasmus Universiteit een wandschildering (zonder titel) van Louis van Roode 'geadopteerd'.

Voor de gemeente Rotterdam is het proces rond het herplaatsen van kunstwerken overigens niet nieuw: zo houdt men zich binnen de gemeentelijke organisatie al een aantal jaren bezig om het kunstwerk *Water* (Van Oudheusden) wat inmiddels verwijderd is uit het oude zwembad *De Zeehond* te Rozenburg een nieuwe bestemming te geven.

Water (Leo van Oudheusden, fotograaf onbekend)

8. Concrete suggesties voor behoud van Rotterdamse architectuurgebonden kunst

Niet alleen in Rotterdam is er aandacht voor kunst uit de wederopbouwperiode, maar ook in andere gemeenten wordt er beleid rondom het behoud van deze bijzondere kunst ontwikkeld. In gemeenten als Nijmegen, Leiden, Utrecht en Amsterdam is of wordt er beleid gemaakt om alle naoorlogse kunst in kaart te brengen en om een beleidskader te ontwikkelen op het verwijderen en herplaatsen van deze kunst bij sloop van de gebouwen waaraan ze zijn verbonden.

8.1 Inventarisatie en waardestelling van architectuurgebonden kunst in Rotterdam

Vertrekpunt voor het behoud van Rotterdamse architectuurgebonden kunst is dat beter in kaart gebracht moeten worden wat er in de stad aan naoorlogse kunst aanwezig is. Een goede verdere inventarisatie en (globale) waardering van de in de stad aanwezige kunst is noodzakelijk om verder beleid te kunnen ontwikkelen en het draagvlak voor deze kunst te vergroten. Belangrijk is op de korte termijn te starten met de inventarisatie van de kunst, bijvoorbeeld aan de hand van de richtlijnen (het stappenplan) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE www.cultureelerfgoed.nl). Het loont hierbij de moeite om ook de door de RCE opgerichte website www.helpwandkunstopsporen.nl hiervoor in te zetten. Wij

stellen voor dat de afbakening voor deze inventarisatie globaal de periode van 1940-1990 zal zijn (met uiteraard de mogelijkheid om eerder en later werk ook mee te nemen). En daarnaast dat de inventarisatie ook (semi-)openbare gebouwen, zoals overheidsgebouwen, kerken, instellingsgebouwen, scholen en gezondheidscentra betreft waar de gemeente geen directe invloed op heeft. Dit wordt bij voorkeur samen met lokale erfgoedinstanties (bijvoorbeeld Heemschut), lokale historische en/of kunstinstellingen zoals bijvoorbeeld het CBK (Centrum voor Beeldende Kunst) en inwoners gedaan om de kosten te drukken, zonder afbreuk te doen aan de kwaliteit van het te leveren werk. De gemeente zou daarbij te rade kunnen gaan bij de gemeente Leiden, waar in goede samenwerking tussen gemeente en de lokale historische vereniging de naoorlogse kunst in beeld is gebracht.

De gekruisigde (Ger van Iersel, fotograaf onbekend). Dit kunstwerk ligt ergens in Rotterdam opgeslagen na de sloop van de oude Pauluskerk,)

8.2 Instellen van een aanspreekpunt voor naoorlogse kunst binnen de ambtelijke organisatie, inclusief goede voorlichting over deze kunst

Op dit moment is er binnen de gemeente geen direct aanspreekpunt voor deze naoorlogse gebouwgebonden kunst. Weliswaar zijn ambtenaren zeker betrokken bij dit onderwerp, maar een vast aanspreekpunt is er niet. Het valt niet altijd onder monumentenzorg, omdat niet alle gebouwen met kunst een monument zijn. Ook vallen de kunstwerken niet specifiek onder het huidige gemeentelijk kunstbeleid. Voor welstand is deze kunst bij het beoordelen van plannen ook geen onderwerp. Dat betekent dus dat geen enkele gemeentelijke afdeling zich direct verantwoordelijk weet en bijvoorbeeld pandeigenaren met vragen over deze kunstwerken niet direct weten bij wie ze terecht kunnen.

Belangrijk is om binnen de gemeentelijke organisatie een vast aanspreekpunt aan te stellen voor dit onderwerp, bijvoorbeeld door aansluiting bij het gemeentelijk aanspreekpunt voor

kunst in de openbare ruimte. Zo kan ook proactief en tijdig het gesprek worden gevoerd met andere ambtelijke afdelingen en projectontwikkelaars bij de voorgenomen sloop van gebouwen die voorzien zijn van kunst. Op deze manier kan er goede voorlichting over deze kunst gegeven worden en kan de waardering en het algemeen besef van het belang van deze kunst ontstaan en groeien.

8.3 Beleidsontwikkeling op behoud van waardevolle architectuurgebonden kunst bij de sloop van de betreffende gebouwen

Concreet dient de gemeente beleid te ontwikkelen op het behoud van deze kunst, bijvoorbeeld bij uitname en herplaatsing. Dit kan door systematiek aan te brengen bij aanvragen van sloopvergunningen. Wanneer blijkt dat in het gebouw sprake is van (waardevolle) architectuurgebonden kunst, kan van meet af aan rekening gehouden worden met de uitname en herplaatsing van het kunstwerk in kwestie.

Hierbij kunnen de kosten voor uitname en herplaatsing goeddeels geïntegreerd worden bij de sloop- en nieuwbouwkosten. Door deze systematiek aan te brengen, in combinatie met het uit laten voeren van een inventarisatie van deze kunstwerken, kan voorkomen worden dat er nodeloos delen van de Rotterdamse cultuurhistorie verdwijnen.

Bij het ontwikkelen van dit beleid dient er ook rekening gehouden te worden met het auteursrecht, dat bij de maker of bij diens overlijden voor zeventig jaar bij de nabestaanden ligt, alsook met het intellectueel eigendom dat daarmee gepaard gaat.

8.4 Beschikbaar stellen van een budget ter ondersteuning van de financiering voor noodgevallen van het verdwijnen van naoorlogse kunstwerken

De kosten van het uitnemen en herplaatsen van betreffende kunstwerken dienen bij voorkeur zoveel mogelijk te liggen bij de betrokken partijen zelf, waarbij de gemeente Rotterdam tevens een rol zou kunnen spelen, bijvoorbeeld bij werken met een belangrijk kunsthistorisch belang.

Het is ook denkbaar dat er zich situaties voordoen waarbij een kunstwerk dreigt te verdwijnen, maar de betrokkenen niet aan de benodigde financiën kunnen komen om het kunstwerk uit te nemen en de herplaatsing te financieren. Om te voorkomen dat hierbij het kunstwerk verloren dreigt te gaan stelt de gemeente een budget beschikbaar om, bij daadwerkelijke noodgevallen, ondersteuning te kunnen bieden aan de betrokken partijen. Zo kunnen er meer kunstwerken bewaard blijven en kunnen eigenaren zien dat de gemeente het behoud van deze kunst daadwerkelijk relevant vindt.

Afhankelijk van de inventarisatie, onderzoekt de gemeente wat een redelijk budget is om hiervoor beschikbaar te stellen. Dit kan gekoppeld zijn aan de financiering van de instandhouding van alle monumenten. Uitgangspunt bij dit budget moet zijn dat de kosten zoveel mogelijk bij de eigenaren blijven.

8.5 Zoveel mogelijk behoud van naoorlogse kunst (op locatie, dan wel in de omgeving of de wijk)

Indien de architectuurgebonden kunst onderdeel is van een beschermd monument, is het beleid al gericht op het behoud van de werken op hun oorspronkelijke plek. Dit zou ook het

uitgangspunt moeten zijn voor andere kunstwerken. Verplaatsing van werken is immers riskant en kostbaar. De gemeente moet eigenaren stimuleren om kunstwerken te behouden door te wijzen op het belang van de werken. Een proactieve houding vanuit de gemeente is hierbij gewenst.

Daarnaast is het ook voor de gemeente van belang om de kunst zoveel mogelijk op locatie te houden, gelet op het lokale belang van de kunst. De kunst vormt een verrijking van de omgeving waar het in geplaatst is en dat moet zoveel mogelijk bewaard blijven. Goede herplaatsing van kunst, onderdeel van het Rotterdams cultureel erfgoed, is cruciaal voor de cultuurhistorische rijkdom van Rotterdam.

Vanzelfsprekend wordt het onderwerp architectuurgebonden (wederopbouw)kunst tevens geïntegreerd in de nog door het College op te stellen architectuurnota.

Caland Lyceum, Argonautenweg (Louis van Roode, foto Wikipedia)

Zonder titel (Ger van Iersel, foto Janine Schrijver)

9. Dankwoord

Dit initiatief kon niet opgesteld worden zonder de bijzondere bijdragen van:

Cilia Daemen en Mark Buck (raadsleden GroenLinks en CDA Nijmegen)

Norman Vervat en Johanna Jacobs (Erfgoedvereniging Heemschut en Cuypersgenootschap)

Gerard van den Berg (Erfgoedvereniging Heemschut)

Frank de Kruijf (NRC)

Lito van Reede (erven Johan van Reede)

Frederik Haver Droeze en Esther van Iersel (erven Ger van Iersel)

Arina de Waal (griffie gemeenteraad Rotterdam)

David Kuiper (fractiemedewerker GroenLinks Rotterdam)

Leo Boer en Wim Boon (Rozenburgers in de bres voor het kunstwerk *Water*)

Pigment in cement (Cees Bantzing, foto Janine Schrijver)

10. Ondertekening

Jimmy Smet (GroenLinks) Christine Eskes (CDA) Ruud van der Velden (PvdD)

Elene Walgenbach (D66) Ellen Verkoelen (50+) Taylan Çiçek (SP)

Tjalling Vonk (CU-SGP) Nourdin el Ouali (Nida) Co Engberts (PvdA)

Enes Yiğit (Denk) Pascal Lansink-Bastemeijer (VVD)